

народа от потопа, показывает всю тяжесть ее исторической судьбы, как и потопа.

В казахской народной преданий «Аксак Кулан, Жошы-хан» Жошы-хан требует сообщить, когда его сын, ушедший на охоту, не вернется. Однако объявлено, что тому, кто осмелится сообщить о смерти единственного сына хана, вольют в глотку расплавленный свинец. Старый кучер, боясь ханского гнева, передает в стихотворении его смерть [5].

В преданиях перемешаны характерные черты, свойственные казахскому фольклору. Это: сказка о зверях и птицах («Бозторгай»), историческая песня («Кобик Часкан»), плач («Желтая река»), повесть («Жоши-хан») и др. случилось.

Заклучение. Мы говорим, что значение этого вида каракалпакского и казахского фольклора заключается в том, что он наряду с запоминающейся мелодией передает знаменитые преданий, образы прошлого и имена их авторов. Слияние искусства песни и речи, подчинение его закону гармонии считается очень редким явлением в истории каракалпакского и казахского искусства. Значимость этого вида каракалпакского и казахского фольклора заключается в том, что наряду с запоминающимися мелодиями он сохранил до наших дней образы прошлых времен и имена их авторов. Интеграция песенного и словесного искусства, подчинение его закону гармонии, считается редким явлением в истории каракалпакского и казахского искусства.

Литература

1. Айимбетов К. Халық даналығы. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 1988, 490-б.
2. Адамбаева Т., Алымов А. Уллы каракалпак баксысы, композиторы Муса Турым улы хэм каракалпак музыкасы. // «Вестник», - Нукус: 2007, №1.
3. Даукараев Н. Шығармаларының толық жыйнағы. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1977.
4. Магауин М. Қобыз сарыны. –Алматы: «Жазыушы», 1968.
5. <https://kk.wikipedia.org>

РЕЗЮМЕ. Мақолада қарақалпак халқ оқанғлари ҳақида ривоятлар таҳлил қилинган.

РЕЗЮМЕ. В статье анализируются легенды о каракалпакских народных мелодиях.

SUMMARY. This article analyzes the legends about Karakalpak folk melodies.

ЎАҚЫТЛИ БАСПАСӨЗДЕ ҚАРАҚАЛПАК ПОЭЗИЯСЫ МӘСЕЛЭЛЕРИ(1990-2000 жж)

З.Алланазарова – ассистент оқытушы

Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: нашриёт, қарақалпак поэзиясы, адабий танқид, рецензия, мақола.

Ключевые слова: издательское дело, каракалпакская поэзия, литературная критика, рецензия, статья.

Key words: publishing house, Karakalpak poetry, literary criticism, review, article.

Кирисуў. Рецензия әдебий сынның бир формасы сыпатында оперативлиги менен әдебият тараўы жаңалықларын тез бақлап, оны жәриялап жеткерип, шайыр хэм жазыушылардың табысларын әдилбаҳалап барады. Сонлықтан дақарақалпак әдебий сыныныңизертлеушилериниң бирипрофессор С.Ахметов: «рецензия кишкене көлемли болғаны менен терең мазмунлы, өткир, әдебияттың өсиўине жәрдем етеди. Ол жарыққа шыққан шығарманы хабарлап, көпшиликке жеткерип отырады [1:9].

Мине, усыған сәйкес баҳаны, бизиңше ХХ әсирдин 90-жылларындағы қарақалпак әдебийсынына байланыслы да айтыўғаболады. Өйткени, тап усы жыллардағы рецензиялар негизинен белгили әдебият сыншылары хэм әдебият изертлеушилер болған Қ.Султанов, Қ.Байниязов, Б.Қалимбетов, К.Алламбергенов хэм т.б. менен бирге Ж.Есенов, Қ.Оразымбетов, П.Нуржанов, З.Бекбергенова хэм т.б. сыяқлы әдебий эстетикалық ой менен әдебият илимине сәл кейинирек актив араласып атырған кәлем ийелери тәрәпинен бурыннан кәлемі ысылған хэм жас буўындағы шайырлар болып есапланған И.Юсупов, Т.Жумамуратов, Х.Сейтов, Б.Қайыпназаров, М.Сейтниязов, Т.Мәтмуратов, Ш.Сейтов, Т.Сәрсенбаев, К.Рахманов, Ж.Избасқанов, Х.Дәулетназаров, Ә.Өтепбергенов, М.Жуманазарова, Н.Төрешова, Ш.Аяпов, О.Сәтбаев, М.Бердиевлардың жаңа

топламларына ямаса олардың айырым ири көлемли жеке лирикалық, лиро-эпикалық шығармаларына арнап жазылады. Демек, усы еки фактти – шайырлархэм әдебий сыншыларымыз дизимин салыстырып көргенниң өзінде-ақ жанлы хәрәкеттеги әдебий процесс ямаса миллий поэзия менен әдебий сынның өз ара ажыралмас байланыста өмир сүрип раўажланып атырғаны белгили болады. Себеби, олардың аты жөнлериниң дизиминен-ақ еки түрли, еки топардағы кәлем ийелериниң хәр қыйлы әўладларының да арасындағы өзара диалектикалық байланыслар да түсинген әдебиятшыларға жетерли сезилсе керек.

Хош, енди әдебий сын рецензияларда поэзиямызтабыслары қалай баҳаланған?! Солардың айырымларына жеке тоқтап, олар ҳаққында өзпикирлеримизге кеңирек тоқтасақ. Тийкарынан, жумыстың көлемине байланыслы 1990-2000-жыллар аралығындағы «Әмиўдәрәя» журналы, «Еркин Қарақалпақстан», «Қарақалпақстан жаслары», «Устаз» («Устаз жолы») газеталарындажәрияланған әдебий сынматериаллары қамтып алынды.

Тийкаргы бөлим. Әдебият сыншыларымыз ең алды менен белгили, атақлы шайырларымыз дәрәтпелеринде, сондай-ақ ең соңғы жас буўын кәлем ийелериниң поэтикалық дәрәтпелерин де рецензия объекти етип алған.

Сыншы Қәлимет Султанов 1970-жыллардан берли әдебий өмірдегі жанкүйер сыншылардың бири. Оның 1990-жыллары да И.Юсупов, Б.Қайыпназаров, К.Рахманов, Т.Сәрсенбаев сыяқлы белгилі шайырлардың дәретпелері тууына рецензиялары жәрияланады. Қ.Султанов шайыр И.Юсуповтың «Беглигинди бузба сен» топламына жазған рецензиясында, ондағы қосықтардың идеялық-тематикалық өзгешеліктерін тоқтай келіп мынадай қатарларды келтіреді:

Жылан жалағандай дүкандар кепти,
Ийген желінлерді суу алып кетти.
Жұмыс қалды, айтыс базары қызды,
Биреу жойбарласа, биреулер сызды [2].

Хақықатында да, бұл жаңадәуірдің поэзиясы еді, бұл жәриялылықтың соңы басқа бір мукамларға дөніп, «дәуірдің, заманның гәрдиши» басқа таманларға қарай дөніп баратырған уақыттың көринісі екенін түсінеміз. Сыншы-әдебиетші шайырдың жаңа топламына пикир айтарда ең алды менен ұсыған итибар берген. Сондай-ақ рецензияда шайырдың «Алыс Малайзия кешелерінде» атлы қосықтар дүркінне де айрықша тоқтап, сол жердегі «қызғанысып ийттей ырылдаспастан» жасап атырған тәртіп-интизам менен бизің минез-кулқымыз арасындағы парққа сер салады.

Қ.Султанов устаз шайырдың жаңа топламындағы дослық, мұхаббат хаял-қызлар темасындағы қосықтарына да тоқтап, олардың барлығын кәлем ийесінің жеке өмірлік халаттары менен жүде дурыс, аналитикалық түрде шебер байланыстырып таллаған.

Сыншы Қ.Султанов «Өмір толғаныстары» рецензиясында К.Рахмановтың «Мәнзилім алыс» топламын таллай отырып, шайырдың туылған жер хақындағы бахалы поэтикалық пикирлерін келтіреді. Сыншы «К.Рахмановтың хәр бір қосығынан екі ушлы пикир шықпайды. Топламға киритілген хәммешығармасында нышанға дәл тийетұғын пикирлер орын алады. Бұл жағынан оның шығармалары басқа шайырлардың шығармаларынан үлкен артықмашылыққа ийе...» [3] -деп дурыс жазған. Сондай-ақ, сыншының: «Дурысында, тема көп, ал оны әдебий образлар арқалы сәулетлендіретұғын шайырлар аз. Кеңесбай теманы да табады, оны тереңлестіріу үшін жаңадан жаңа шығармалар дәретеді» – деген пикирлеріне де қосылмау мүмкін емес.

Қ.Султанов шайырдың жаслық дәуір философиясы хақындағы поэтикалық ойларын, олардағы жақсы тилекті, терең образлылықты дурыс белгілейді. Оның айтқанындай, шайыр:

Әке сизден өтінемен бирақта,
Екеуимизмингеспейік бір атқа,

– деген қатарларды дәреткенеді. «Бұл жерде гәп кескін қойылады, ат – минип жүретұғын көлік емес, ал адамларды соңғы сапарға шығарып салатуғын табыт – ат болып есапланады». Бұл жүде өткір хәм гуманисттік пикир. Онда өмір трагедиясы бар.

Әдебиетші-сыншы Қ.Султановтың «Булттан шыққан ай болып» («Еркін Қарақалпақстан», 24-

август, 1996) атлы рецензиясы шайыр Т.Сәрсенбаевтың Бердакатындағы сыйлыққа ұсынылған топламы хақында жазылады.

Рецензия аты Аяпберген шайырдың «Булттан шыққан ай болып» деген қатарлары менен аталыуы да ұсы айрықша пафосты көрсетеді.

Лекин, сыншының Б.Қайыпназаров поэзиясына арнап жазған бір мақаласындағы пикирлер орынлы болып, онда шайыр дәретпелеріндегі «гүл»дің ұлығымаласқан поэтикалық образы дурыс сөз етілген [4]. Бирақ ондағы пролог ямаса кирис бөлімінің орынсыз созылып кетіуін айтпағанда шайыр поэзиясынан бірде-бір қатар келтірілмегені айтылған пикирлерге зыян беріп, ұлығымә әдебий сын мийнеттің композициясында әбигерлендіріптур.

Ал әдебиетші Ю.Пахратдиновтың шайыр К.Рахмановтың топламына арналған рецензиясында онда жаслық дәуірдің жырланыуы жетерлі мысаллар менен талланған [5].

Ж.Есенов шайыр О.Сәтбаевтың «Жарылыс» топламын (1993) да сәтлі таллап, оның поэзиясындағы образлылықты, терең ойлылықты, картиналық көриністердің де байлығын орынлы көрсеткен [6]. Хақықатында да, О.Сәтбаевтың деталлық сүретлеулер, образлы картиналық сүретлеулер көптеп ушырасады хәм олар шайырдың поэтикалық шеберлік өзгешеліктерінің бири. Буны Ж.Есенов рецензияда жетерлі мысаллар менен көрсете алған. Рецензияда ұсындай сәтлі поэтикалық табыстардың дәл алынуы да сол әдебий сын дәретпенің де өзінше поэтикалықсыпатына, композициялыққұрылысына унамлы тәсір еткен. Негизінде, әсіресе, поэзияны ұсындай әдебий текстік мысал текстерін келтірмей тұрып, оны сәтлі, тәсірлі хәм дәлеллі таллап түсіндіріу мүмкін емес лиғайқын. Бизің бұл пикиримизди классик сыншылардың ең жақсы дәретпелері айқын дәлеллейді.

1990-жыллардағы айырым рецензиялық мақалалар «проблемалық рецензия» дәрежесіне көтеріле алыуы менен де сыпатланады. Ұсы көзқарастан талланты әдебиетші Қ.Байниязовтың Алланы ұмытпайық» [7], жас сыншылардан З.Бекбергенованың «Халықшайырының бахалы мийрасы» [8] мақалаларын айрықша мойынлау керек. Оларда Қ.Байниязов шайыр Ә.Өтепбергеновтың «Аллаңды ұмытпа» дәстанының өзгешеліктері менен шайырдың лиро-эпикалық жанға қосқан жаңалықтарын, кең түрде таллайды. 1990-жыллардағы әдебий сынымыздың сыпатлы өзгешеліктері хақында сөз еткенде оның рецензиялық формасының талантлы жас шайырларымызды көпшілікке танытуға айрықша хызмет етип атырғанын, яғнай олардың публицистикалық, үгіт-нәсиятлық (пропагандалық) қасиетін де айрықша белгілеп өтиу керек. Егер биз ұсы жыллардағы баспа сөз бетлеріне қарасақ Б.Қәлиметов өз рецензияларында Ш.Аяпов [9], М.Бердиев, О.Сәбаев, Ж.Өтениязов, Р.Аяпбергенов [10] сыяқлы жас шайырлардың сыншы әдебиетші П.Нуржанов өз кәсіплесі, сыншы Қ.Оразымбетовтың [11], З.Бекбергеова жас шайыр хәм прозаиклерден

Ж.Өтениязов, О.Сәтбаев, Қ.Өтемураатованың [12] профессор Ж.Қайырбаев Турсынбай Әбдижаббаровтың [13] туңғыш табысларын қутлықлап, оларды көпшиликке хабарлауға асығады, өзлери сезген кемшиликлер ҳаққында да сөз етеди.

Жуўмақ. Ҳақыйқатында да жоқарыдағылардың көпшилигиниң атлары хәммеге бираз

ўақытлардан-ақ таныс болып, тап ҳазирги пайытлары олардың қәлемлери бираз ысылып қалған деўге де болады. Сонлықтан сыншыларымыздың, талант ушқынларын көре алыўы, әдебий эстетикалық ойдың алдын болжай алыўшылық қәсийети ушын ең жақсы нәрселердиң бири екени мақуллайтуғын қубылыс.

Әдебиятлар

1. Ахметов. С. Қарақалпақ әдебий критикасы хәм әдебият илиминиң тарийхынан. – Нөкис: 1980, 9-б.
2. Султанов Қ. Жаңа дәуирдиң поэзиясы. - /«Қарақалпақстан жаслары», 15-февраль, 1996.
3. Султанов Қ. Әмир толғаныслары. /«Қарақалпақстан жаслары», 24-июль, 1997.
4. Султанов Қ. Кеўил хәм жүректің поэзиясы. /«Еркин Қарақалпақстан», 9-февраль, 1999.
5. Пахратдинов Ю. Жасларға жүреги жақын инсан. /«Қарақалпақстан жаслары», 21-март, 1996.
6. Есенов Ж. Жарылыстан туўылған қосықлар. /«Қарақалпақстан жаслары», 24 апрель, 1993.
7. Байниязов Қ. Алланы умытпайық. //«Әмиўдәрәя», 1997, №12, 104-108-б.
8. Бекбергенова З. Халық шайырының бахалы мийрасы. /«Қарақалпақстан жаслары», 1-август, 1996.
9. Қәлиметов Б. Шайырлықлапыз. //«Әмиўдәрәя», 1990, №8, 94-96-б. Қәлиметов Б. Ой толғаўына салғанда //«Әмиўдәрәя», 1991, №5, 89-94-б.
10. Нуржанов П. Шайыр сезиминиң шәшмесин изертлеп. /«Еркин Қарақалпақстан», 14-август, 1993.
11. Бекбергенова З. Бир буўаттан үш гүл. /«Қарақалпақстан жаслары»
12. Қайырбаев Ж. Турсынбайдың туңғыш топламы. /«Қарақалпақстан жаслары», 16-июль, 1998.

РЕЗЮМЕ. Қарақалпақ адабий танкидида рецензия жанрида асосан, поэзия масалалари батафсил ўрганилған, мақолада 1990-2000-йилларда чоп қилинған «Әмиўдәрәя» журналы хәм «Еркин Қарақалпақстан», «Қарақалпақстан жаслары», «Устаз» («Устаз жолы») газеталаридаги адабий танкидий материаллар таҳлил қилинади.

РЕЗЮМЕ. В каракалпакском литературоведении жанр рецензии в основном посвящен поэзии. В статье анализируются литературно-критические материалы, опубликованные в 1990-2000-х годах в журнале «Әмиўдәрәя», газетах «Еркин Қарақалпақстан», «Қарақалпақстан жаслары», «Устаз жолы» («Путь учителя»).

SUMMARY. In Karakalpak literary criticism, the genre of review mainly studies poetry issues in detail. The article analyzes literary critical materials published in the 1990-2000s in the journal "Amiudarya" and the newspapers "Erkin Karakalpakstan", "Karakalpakstan Jaslari", "Ustaz" ("The Way of the Teacher").

XIX ÁSIR QARAQALPAQ LIRIKASÍNDÁ TÁRIYP JANRÍNÍN KÓRKEM AWIZEKI DEREKLERI

H.Djangabaeva – tayanış doktorant

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti

Tayanch so‘zlar: ta’rif janri, satirik ta’rif, qahramonlik dostonlari, oshiqlik dostonlari, yor obrazi ta’rifi, mualliflik troplari.

Ключевые слова: жанр описания, сатирическое описание, героические эпосы, любовные эпосы, описание образа возлюбленной, авторские тропы.

Key words: description genre, satirical description, heroic epics, love epics, description of the beloved's image, author's tropes.

Kirisiw. XIX ásir qaraqalpaq klassikleri poeziyasında keń qollanılǵan táriyp janrı janr sıpatında qalıplesemen degenge deyin bir neshe ásirlik táriyxıy jollardı basıp ótti. Klassiklerimiz Kúnxoja, Ájiniyaz, Berdaqar dóretiwshiligi jazba ádebiyatımızdıń qalıplesiwine xızmet etip, bir qansha janrlarda xalıqlıq súwretlewlerden bólinip shıǵıp, jeke avtorlıq bayanlawlar, kórkem poetikası menen poeziyamızdı bayıttı. Bul dáwir dóretiwshileriniń jeke poeziyası rawajlanıwında folklorlıq úlgi ler ayrıqsha xızmet etti.

Qaraqalpaq jazba ádebiyatı qalıplese baslaǵan dáwirge kelip, ádebiy janrlardıń qalıplesiwi de tábiyiy túrde profesional dóretiwshiler tárepinen ámelge asırıladı. Kúnxojanıń, Berdaqtıń satiralıq táriypleri, Ájiniyazdıń yar obrazın sáwlelendiretuǵın bir qansha qosıqları hám basqa da xalıq shayırlarınıń batırлық islerdi jırlawshı shıǵarmaları qaraqal-

paq jazba ádebiyatında táriyp janrınıń dáslepki úlgi leri dewge boladı. Biraq, bul ádebiy janr XIX ásirde tolıq qalıpleskeni menen onıń kórkem dárekleri xalqımızdıń erteden berli miyras bolıp kiyatırǵan folklorlıq shıǵarmamızǵa barıp taqaladı. Maqalamızda milliy janrımızdıń qalıplesiwindegi kórkem awızeki dárekler máselesin sóz etemiz.

Ádebiyatlar analizi. Qaraqalpaq folklorın eń dáslepki kilerden bolıp klassifikaciyalap, folklorlıq janrlardı úyrengen ilimpaz Q.Ayimbetov táriyp janrınıń derekleri folklorıdan, dástanlardan baslanadı degen pikirdi alǵa súredi. Ol “Xalıq danalıǵı” atlı miynetinde qaraqalpaq qaharmanlıq dástanlarındaǵı batırlardıń erligi, dańqı, isháreketlerin sıpatlawdaǵı maqtawlardı talqılap, táriyp janrınıń eń dáslepki kórkem úlgi leri iri epikalarda ekenligin misallar menen dálilleydi. XIX ásir qaraqalpaq shayırları